

Kodumaalt lahkumise põhjuste kajastumisest Abhaasia eestlaste rändenarratiivis: kurja mõisniku kuju

Aivar Jürgenson

Eesti Rahva Muuseumi vanemteadur

aivar.jyrgenson@erm.ee

Teesid: Asunike kohanemisel uue asukohamaa oludega on üheks olulisemaks küsimuseks sotsiaalne kuuluvus: mille alusel tunnevad asunikud ühtekuuluvust nendega, kellega jagatakse ühist algust uuel maal? Olulist rolli asunike identiteediloomes mängib ühise kogemusena kujutatav minevikupilt. Usk ühisesse päritollu ja saatusesse liidab ning aitab kujundada grupi identiteedi seisukohalt olulist lugu, nn *rajavat jutustust*. Alates 1880. aastatest Musta mere rannikule Abhaasiasse rännanud eestlaste päritolunarratiivides on kesksel kohal vanal kodumaal valitsenud rasked majanduslikud olud. Oluline tegelane neis lugudes on kuri ja vägivaldne saksa mõisnik, kes rõhus asunike esivanemaid ja ajendas kodumaalt lahkuma. Artiklis uuritakse mõisniku kuju esinemist Abhaasia eestlaste päritolujutustustes ja analüüsitakse selle tegelase rolli asunike identiteediloomes.

Märksõnad: Kaukaasia, kolonisatsioon, päritolujutustused, seisuslikud piirid

Sissejuhatus

Suuri rändevoogusid on migratsiooniuurimises enamasti seletatud rände makroteoreetiliste mudelite abil, mille kohaselt on rändekäitumine reaktsioon välistele keskkonnatingimustele. Üldistuste tegemisel on makromudelid omal kohal, nende puuduseks on aga möödavaatamine rändepõhjuste subjektiivsest ja situatiivsest mitmekesisusest. 21. sajandi rändeuuringutes (nt Freund 2004: 20) toonitatakse, et ränne pole sündmus, vaid protsess: alates erinevates situatsioonides välja settivast väljarännuvalmidusest kuni väljarändamisotsuseni ja sealt edasi tegeliku väljarändamiseni võib kuluda palju aega. Olulised on privaatsed ja avaliku sfääri mõjud, samuti dihhotoomia objektiivsete olmetingimuste ja nende subjektiivse tajumise vahel. Mõned faktorid avaldavad ju küll inimestele sarnast mõju (poliitiline, majanduslik ja demograafiline situatsioon), kuid mitte kõik sarnastes tingimustes elavad inimesed ei reageeri neile ühtmoodi: sugugi kõik puudust kannatavad inimesed ei rända kodumaalt välja ja mitte kõik heal järjel elavad inimesed ei jää paigale. Migratsioonialases kirjanduses on inimese paigaseoste puhul räägitud *paiga kasulikkusest*, st väärtusest, mille inimene omistab teda ümbritsevale keskkonnale. Sellest hinnangust sõltub,

kas inimene on ümbritseva keskkonna oludega rahul või mitte. Kui paiga kasulikkus väheneb ärritusläveni, võib rahulolematust viia rändeotsuseni (Kulu 1997: 49–50). Küsimus on ka selles, kuidas mõtestavad väljarännanud oma rändeotsust aastaid hiljem, pärast kohanemisfaase, mis ei tarvitse kulgeda kõikidel ühtmoodi, kuid mis kindlasti avaldavad retrospektiivselt mõju omaegse individuaalse otsuse hindamisele.

Olulise teemana on asunike pärimuslikus ajaloos kinnistunud väljarändamine ja selle põhjused (Korb 2000; Tuisk 2011). Küsimusele, miks rändasid esivanemad kodumaalt välja, vastates ei näidata üles mitte üksnes huvi aja- ja perekonnaloo vastu, vaid asetatakse oma uus kodumaa vastakuti vanaga. Vanal kodumaal valitsenud raskete olude kirjeldus aitab põhjendada, miks esivanemad sealt lahkusid. Kuna massilise väljarännu aeg, mis viis Eestist välja kümneid tuhandeid inimesi, langes kokku rahvusliku ärkamise ajaga, mille juhtideoloogid tõstsid kodumaa pühadusena eesti rahva väärtuste hierarhia tippu, ja kuna väljarändajaid sellel foonil hurjutati kodumaa hülgamises, oli väljarändajatel ja hilisematel asunikel olnud põhjust mõelda, miks kodumaalt lahkuti.

Kui rääkida Abhaasiasse rajatud eesti asunduste elanikest ja nende järglastest, siis peamiselt on neil väljarännu põhjusena kinnistunud rasked majanduslikud olud vanal kodumaal, mis seostuvad mõisa ja mõisaorjusega. Need lood on kirjas asunduste elanike mälestustes ja külakroonikates, mis pärinevad 19. ja 20. sajandist, kuid neid võib suulises esituses kuulda ka tänapäeval, sest lugusid on kuuldud vanematelt ja vanavanematelt. Tänapäeval esitatud lood pole enam nii üksikasjalikud ja detailirohked kui saja või enama aasta tagustes kirjapanekutes. Aeg ja unustamine on tänased lood muutnud pigem trafaretseteks teadeteks ja seisukohavõttudeks, kuid ka neis on säilitatud peamine: vana ja uue kodumaa olude vastandus.

Varem on seisuslike vastuolude teemat asunike päritolujutustustes käsitletud Siberi eestlaste suulise pärimuse põhjal. Anu Korb (2000) on kirjutanud väljasaadetute ja vabatahtlike väljarändajate järglaste juttudest, mida viimased on rääkinud oma esivanematest ning milles konflikt mõisa ja mõisnikega on olulisel kohal. Aivar Jürgenson (2006) on näidanud, missugust rolli mängivad Siberi eestlaste päritolulood halbade mõisnikest asunike järgmiste põlvkondade identiteedis. Astrid Tuisu (2011) käsitluses vastanduvad samuti väljarändajate vabadust ihkavad esivanemad saksa soost mõisnikele. Tuisk näitab, kuidas järgmiste asunike põlvkondade repertuaaris on baltisakslaste-eestlaste vastandus aja jooksul oma tähtsuse minetanud ja esiplaanile on nihkunud vastandus *halb elu Eestis vs hea elu Siberis*.

Kui Siberi eestlaste puhul ongi vastavat teemat olnud võimalik uurida peamiselt suuliste mälestuste abil, sest kirjalikke allikaid napib, siis Kaukaasias

on olukord teine. Eelkõige tänu kahele Kaukaasia eestlaste koduloo uurijale, Jakob Nermanile ja August Martinile, kes on Abhaasias kogunud sealsete eestlaste mälestusi, kuid ärgitanud oma mälestusi kirja panema ka suure hulga asunduste elanikke, on Eesti mäluasutustes talletatud ulatuslikult Kaukaasia eestlaste käsikirjalisi mälestusi, külade ajalugusid, kõnede tekste jm (vt käsikirjaliste allikate loetelu artikli lõpus). Käesolevas artiklis tuginetaksegi peamiselt sellele kirjalikule materjalikorpusele, mis valdavalt pärineb 20. sajandi erinevatest kümnenditest. Täiendust pakuvad väljarändamise perioodil, 19. sajandi viimastel kümnenditel eesti ajakirjanduses avaldatud asunikukirjad. Artikli esimeses peatükis näidatakse, missugusel ajaloolisel taustal kujunes eesti talupoegade ja saksa mõisnike vastasseis Eestis ning kuidas see 19. sajandi talurahvaseaduste mõjul realiseerus vähemalt osaliselt väljarännuliikumisenä. Kurja mõisniku teema võtsid eesti asunikud Eestist asundustesse kaasa – need olid lood isiklikest, sageli traumaatilistest kogemustest mõisnikega, kuid nende formeerumisele ja eriti edasikandumisele aitas kaasa teema aktuaalsus kujunevas eesti rahvuslikus diskursuses. Teises peatükis näidataksegi, missugusel kultuuriväljal kujundati eesti talupoja ja balti mõisniku vastandust avalikkuses – nendeks said rahvusliku ärkamisliikumise juhtfiguuride tekstid ajakirjanduses ja ajalooramatutes. Seejärel käsitletakse artiklis erinevates Abhaasia eesti asundustes räägitud lugusid kurjast mõisnikust ja lõpuks nende lugude tähendust sotsiaalse kuuluvuse kujunemisel.

Ajalooline taust

Kui Eesti ala elanikud 13. sajandil võõrvallutajatele alistusid, algas nende järkjärguline sotsiaalne, poliitiline ja majanduslik allasurumine. Inimeste sotsiaalse positsiooni määras Eesti alal edaspidi suuresti saksa ja mitesaksa vastandus. Kui see ka polnud alati sel määral etnosepõhine, nagu rahvusromantilisest kirjasõnas esitatud, vaid ka seisusepõhine, siis vähemalt 16. sajandist alates omandas etniline selles vastanduses ikkagi varasemast suurema tähenduse (Kala 2004: 17–18). Näiteks oli etnilise päritolu tõendamise vähemalt 19. sajandi alguseni vajalik linnade käsitöölise ja kaupmeeste ühenduste liikmeks astumisel (Tark 2021: 37). Või kui 19. sajandi teisel poolel tegutsesid baltisakslaste hoiu-laenukassad, ei olnud nad kuigi alati laenama eestlastele, mistõttu hakkasid eestlased ellu kutsuma oma krediitiasutusi (Rämmer 2023: 79).

Palju drastilisemal kujul kui linnas, avaldus etnilis-sotsiaalne vastandus külas. Eesti talupoegade pärisorjust ja allumist (enamasti) saksa ülemkihile põhjendas viimane n-ö loomuõiguslikult. 1739. aastal teatas Liivimaa maanõunik Otto Fabian Rosen (nn Roseni deklaratsioon): “Mis puudutab pärisõiguste

omandiõigust oma pärustalupoegade üle, siis sellele pandi alus, kui see maa esmalt vallutati.” Õigustust sellistele väidetele otsis baltisaksa aadel 17. sajandi alguse loomuõiguse teoreetikult Hugo Grotiuselt, kelle järgi orjastamine on vallutajate privileeg või koguni heategu, sest vastasel korral oodanuks vangistatuid surm. Mõte, et eestlaste pärisorjus sai alguse maa vallutamisega, oli levinud juba 17. sajandil. Tegelikult muutus siinse talurahva pidamine “pärisorjadeks” üldiseks 16. sajandil, kuigi sunnismaisuslikke ja omandiõiguslikke taotlusi on ajaloolased Liivimaa ürikutest leidnud vähemalt alates 14. sajandi lõpust (Seppel 2022: 10–11). Kuid nii nagu balti aadel kandis endas pärimust sajanditetagusest maa alistamisest ja sellega saadud “õigustest”, teadis ka eesti talupoeg, et maa ja vabaduse olid temalt röövinud võõrvallutajad. Rudolf Põldmäe kirjutab vennastekoguduste 18. sajandi materjalidele tuginedes, et siinne talupoeg ei pidanud mõisavargust süüteks, sest mõis olevat kogu oma varanduse nende esivanematelt röövinud ja teinud nad orjadeks (Põldmäe 1977: 29). Igatahes oli eesti talupoeg ka enne 19. sajandit teadlik ebaõiglusest, mis talle balti aadli läbi osaks saanud. Kuid õigus oli tugevama poolel, ja mõisnik pidas vägivalda “oma” talupoegade üle igati õigustatuks. Põldmäe esitab lehekülgede viisi näiteid 18. sajandist pärit vennastekoguduste materjalidest, kuidas mõisates talupoegi – nii mehi kui naisi – vaeseomaks või lausa vigaseks peksti, sh vennastekoguduste kristlikest koosolekutest ja talitustest osavõtmise eest (Põldmäe 1977: 26jj). Baltisakslaste endi kultuuriteadvuses võis küll tooni anda põlisrahva eest hoolitsemise patriarhaalne diskursus, kuid talupoegade vaade olukorrale erines sellest oluliselt. Eesti talupoegade terav suhtumine mõisnikesse kajastub ilmekalt näiteks regivärsilistes rahvalauludes, nn orjuslauludes. Mõisas peksta saamine on neis sage teema, samuti laiemalt talupoegade väljakurnamine, aga ka rõhujatele kättemaksmine (Laugaste 1976: 14, 23, 36). Laulutüübis “Mõisast pääs” võrreldakse mõisat põrguga (“Millas peasen mõisa´asta,/mõisa´asta, põrgu´asta?”) ning väljendatakse soovi kurnavast ja alandavast mõisaorjusest vabaneda. On arvatud, et laulus kujutatud kannatused on edasi antud vahetute kogemuste põhjal, mis muutis kujutatud elupildid lähedaseks ka teistele mõisa orjuse all kannatajatele ja aitas kaasa laulutüübi levikule (Kokamägi 1983: 43). Esines ka sakstevastaseid loitse – nn *saksa viha sõnad* (Kuusalu. E 52712 (10). 1922; Kuusalu. ERA II 200, 24 (20) 1938). Ka kohapärimuses joonistub välja kurja mõisniku kuju – stereotüüpne pärisorjusliku korra armutust kehastav tige ja julm tegelane. Mari-Ann Rimmel kirjutab, et mõnikord on pärimustekstid kibedast “saksavihast” lausa läbi imbinud. Väga palju on tekstides juttu mõisnike kodukarist: talupoegade peksmisest ja piinamisest mõisas, mida mõningail juhtudel härra või proua isiklikult pealt vaadanud või oma käega teostanud. Ihunuhtlus on mõisapärimuses üks läbivamaid teemasid (Rimmel 2008: 19, 34, 35).

Eestimaa 1816. ja Liivimaa 1819. aasta talurahvaseadus kaotas pärisorjuse, nii et talurahvas sai, küll mitte otsekohe, kuid järkjärgult ikkagi isiklikult vabaks. Teda ei tohtinud enam osta ega müüa, ta võis lepinguid sõlmida, valdas- ja kinnisvara omandada. Sama protsessi käigus kaotas talupoeg aga seni kehtinud isikliku ja päriliku maakasutusõiguse, mida oli 19. sajandi algul välja antud seadustes veel tunnustatud. Kogu maa muudeti mõisniku eraomandiks. Sunnismaisus jäi püsima 1831. ja 1833. aastani, st talupojal puudus maatükilt vabalt lahkumise õigus. Elukoha muutmine ja selleks vajaliku passi saamine jäeti täielikku sõltuvusse mõisnikust. Ka teoorjus jäi püsima ega ilmutanud leevenemise märke. Pigem vastupidi – mõisnikud, kasutades uue seaduse pakutud võimalusi, said suurendada teopäevade arvu, mistõttu tõi talurahva vabastamine tegelikult kaasa koormiste kasvu (Vassar 1977: 126; Tedre 2003: 25–26; Tarvel 2019: 143). Ränk olukord tekitas 1840. aastate algul mitmel pool talurahvarahutusi. Puhkes usuvahetusliikumine, mille käigus loodeti õigeusku ehk *keisri usku* üle minnes saada maad. Ka väljarändamise meeolud levisid juba 1840. aastate algul. Rahva seas liikus info juutide väljarändamisest naabruses asuvast Vitebski kubermangust Lõuna-Venemaale. Siit edasi sigines mõte, et väljarändamine on keisri poolt lubatud ka Liivimaa talurahvale (Kruus 2005: 71). Vennastekoguduste Tartumaa diakon Marcus Heinrich Windekilde kirjutab, et kui ta 13. septembril 1841 Haanja palvemajja läks, olnud seal üks halli habemega vanamees võrrelnud oma rahvast Iisraeli rahvaga Egiptuses ja mõisnikke vaaraoga. Ta kinnitanud: “Aeg väljarändamiseks on nüüd käes, kui ei taheta lapse ja lapselapsega kõige häbiväärsemasse orjusse langeda.” (Põldmäe 1977: 45–46). Seadused väljarändamist aga tollal veel ei võimaldanud.

Olukord muutus 1849. aasta Liivimaa ja 1856. aasta Eestimaa talurahvaseadustega, milles lubati talupoegadel asuda kubermangupiiridest väljapoole. Kolmekümne neljas vene kubermangus kaotati talurahva pärisorjus ja sunnismaisus aga alles 1861. aastal. Nii et kui 1850. aastatel soovis riigimaade ministeerium asustada Samaara piirkonda 400–500 talupoega, pöörduti just Eesti- ja Liivimaa poole. Hulk perekondi jõudiski Samaarasse, kus pandi alus esimestele vabatahtlike eesti väljarändajate asundustele Venemaal. Ühtedeks esimesteks olid Põlva kihelkonna Väimela talupojad, kes 1855. aasta maikuus hobuveokitega teele asusid. Nende teekond Volgamaale vältas kolm kuud ja kakskümmend päeva. Esialgseks elupaigaks sai Krasnojari saksa asundus ning alles 1858. aastal rajati Samaara kubermangus oma küla Lifjandka (Kruus 1927: 139; Vassar 1975: 123; Viikberg 2010: 519).

Samade talurahvaseaduste teised klauslid reguleerisid kodumaal agraarseid omandisuhteid, mis kaudsemalt mõjutasid samuti eestlaste väljarändu. Mõisniku eraomanduses olev maa jaotati mõisamaaks ja talupoegadele kohustuslikus korras tähtajaliselt rendile antavaks või müüdavaks talumaaks.

Kui talupojale lepingu tingimused üle jõu käisid, oli mõisnikul õigus ta kohalt minema ajada. 1860. aastatel hoogustus talude päriseksmüümine, kuid mõisnikul polnud kohustust müüa seda senisele kasutajale. See tähendas, et kui senine talupidaja seda osta ei jõudnud, jäi ta kohast ilma, ja talu läks kõrvalisele isikule (Vassar 1977: 142). Rendilepinguid eelistasid mõisnikud sõlmida talupoegadega võimalikult lühikeseks perioodiks, mis tähendas talupoegadele tuleviku osas suurt ebakindlust. Muutunud õiguslikud olud riivasid eestlaste õiglustunnet. Artur Vassar esitab mitmeid näiteid kohtulugudest, kus talupojad ja mõisnikud protsessisid maade suhtes, mida talupojad olid põlvkondade viisi harinud ja harjunud neid omaks pidama. Ka keisrile 1860. aastatel saadetud palvekirjades argumenteerisid talupojad, et maad on põlvkondade pikkuse töö ja maakasutusega kuhjaga välja teenitud. Õigus jäi aga mõisnikele. Paljudel juhtudel ei jäänud lepingust ilma jäetud talupoegadel üle muud, kui välja rännata. Ka palvekirjades taotleti luba väljarännuks ja rahalist toetust, sealhulgas kaevati kohalike mõisnike peale (Vassar 1977: 125, 129jj). Olude kiiret paranemist aga ei järgnenud, ja kui Vene keisririik alustas oma perifeersete piirkondade intensiivset koloniseerimist, nägid paljud talupojad selles võimalust majandusliku olukorra parandamiseks. Sihtkohtadeks olid alates 1860. aastatest Krimm, 1870. aastatest Põhja-Kaukaasia ja 1880. aastatest Siber, Peipsi-tagune ning Kaukaasia Musta mere rannik.

Ärkamisaja ideoloogide panusest sakstevastasesse narratiivi

Väljarändajad ei lahkunud võõrsile puhaste lehtedena. Ajaks, mil algas väljaränd Kaukaasiasse, oli rahvuslik ärkamine Eestis kestnud juba mitu kümnendit ning kujundanud potentsiaalsete väljarändajate hoiakuid ja suhtumisi nii oma rahvasse kui ka aidanud selgemini teadvustada etniliste piiride olemust ja tähendusi. 19. sajandi jooksul leidis pea kõikjal Euroopas aset rahvusluse tõus ja etnilised piirid muutusid inimeste identiteedis järjest olulisemaks. Paralleelselt toimus rahvuse mõiste sisu detailsem lahtimõtestamine, Eestis eelkõige rahvusliku ärkamise intellektuaalsete liidrite töö tulemusena, mis erinevate trükiste ja ajakirjanduse vahendusel jõudis ka talurahvani. 1880. aastateks, kui algas eestlaste väljaränd Musta mere rannikule Abhaasiasse, oli rahvuslik äratustöö oma saksavastase retoorikaga Eesti talupoegade seas viljakalt võrseid ajanud. Rahvusliku liikumise peamised ideoloogid nägid vaba eesti rahva ärkamise peamiste takistajatena saksa rõhujaid ja vastandasid saksa mõisnikke eesti talupoegadele mitmel tasandil. Oma aastatel 1868–1870 peetud isamaakõnedes (Jakobson 1882) tõlgendas Carl Robert Jakobson eesti

ajalugu terava ja lepitamatu konfliktina valguse ja pimeduse jõudude vahel. Valgust esindasid eestlased, pimedust saksa vallutajad ja hilisematest sajan-ditest saksa mõisnikud. Rahvuslik ärkamisaeg tugines suuresti äratavatele tekstidele. Rudolf Põldmäe on Jakobsoni isamaakõnesid pidanud siin ühtedeks olulisemateks (Põldmäe 1985: 71). Ka eestlaste seas kuulsa “seitsmesaja aastase orjaöö” motiivi käibesse toojaks on peetud Jakobsoni, kes kasutas seda oma esimeses isamaakõnes. Tegelikult oli see esinenud juba lõppriimilises rahva-laulutsükliis “Eesti mehe kaebus” (vt Tedre 2003) vähemalt mõnikümmend aastat varem, nii et Jakobson laenas selle kujundi rahvasuust (Vahtre 2022: 967). Nagu järgnevalt näeme, jõudis “seitsmesaja aastase orjaöö” kujund hiljem ka eesti asunike repertuaari.

1867. aastal oli Jakobson, tollal kooliõpetaja Peterburis, avaldanud eesti rahvakoolidele mõeldud ja rahvuslikku vaimu kandva aabitsa ja lugemiku “Kooli lugemise raamatu” esimese osa (Jakobson 1867). 1875. aastal avaldas Jakobson lugemiku teise osa, mis oli mõeldud kihelkonnakoolidele (Jakobson 1875). Õpiku teine osa ongi juba selgelt läbi imbunud rahvuslikust vaimust. See ei sisalda mitte ainult kodumaa ja emakeele romantilist ülistust, vaid selles si-sendatakse ka usku muistse vabaduse võimalikku tagasitulekusse. Õpiku teine osa oli oma väga rahvusliku sisu tõttu ametnikele pinnuks silmas ja keelati, kuid vaatamata keeldudele kasutati seda kihelkonnakoolides vähemalt 1870.–1880. aastatel, st ajal, mil toimus väljaränd Kaukaasiasse. Alates 1878. aastast ilmus Viljandis Jakobsoni ajaleht Sakala, mis avaldas järjepidevalt kriitikat balti seisusliku korra ja agraarolude suhtes. Ea Jansen on Sakala kaastöölise puhul märkinud, et neid sidusid ühised taotlused. Esmajärjekorras rõhutab ta vaenu mõisnike vastu. Mõisnikevastane vaen elati tihti välja kokkuleplikke suguvendi kritiseerides (Jansen 1987: 159; 1999: 284j, 293jj).

Ka teised rahvusliku ärkamise suurkujud tõid esile vastuolud eestlaste ja sakslaste vahel, kuigi mõõdukamal kujul. Jakob Hurt avaldas 1871. aastal Eesti Postimehe lisalehes ja 1879. aastal eraldi raamatuna oma “Pildid isamaa sündinud asjust”, teemaks eesti rahva minevik ja põhitähelepanu all vanade eestlaste kultuuriline, ühiskondlik-poliitiline ja majanduslik olustik ning võit-lus iseseisvuse eest. Eestlaste etniline ajalugu on seal esitatud alternatiivina sakslaste poliitilisele ajaloole (Hurt 1879). 19. sajandi lõpukümnendel, mil algas eestlaste väljaränd Kaukaasiasse, oli eestlaste jaoks koloniaalse “teise” roll põhiosas omistatud baltisaksa aadlile (vt Annus 2019: 184).

Suhhumi ringkonna Estonia ja Linda külad

Nii nagu rahvuslike äratajate tekstides, esinevad ka Kaukaasia eesti asunike rajavates jutustustes (*founding narrative*) mõisnikud negatiivsete tegelastena vastanduses asunike esivanematega. Rajav jutustus on narratiiv, mis esitab grupi kollektiivset päritolu. Sageli on narratiiv seotud traumaga, mis ei puuduta ainult üksikisikut ja tema läbielamisi, vaid gruppi tervikuna – kõigil on seljataga konfliktid ja ruineerivad läbielamised kodumaal ja viimaks kodumaa kaotus, mida tajutakse ühendava saatusena. Rajav trauma (*founding trauma*) on nende narratiivide oluline komponent, kuivõrd teda saab vaadelda ühenduses identiteediga (vt Kirss 2006: 631–632). Tollaste asunike järglaste suulises repertuaaris tematiseeritakse rohkelt konfliktseid suhteid mõisnikega esivanemate kodumaal. Rahvuslikul ärkamisajal juurutatud eestlaste ja sakslaste sotsiaalse ja etnilise vastanduse narratiiv, mis rajanes Balti kubermangudes valitsevatel hierarhilistel suhetel, lisas neile lugudele dramaatilist dekoori. Ka väljarändamisaegses ajakirjanduses peegeldub mõisnike ülekohus ilmekalt. Keegi Suhhumi jõudnud eestlane kirjutas 1887. aastal, kuidas ta kohtas linnas gruppi rahvuskaslasti, kes olevat äsja Eestis kirikumõisas koha pealt minema aetud, kuna nad ei suutnud renti tasuda (Olevik 1887: 3–4).

Aastaid hiljem on Estonia küla elanik Jakob Pint kirjutanud oma vanaisast, Tartumaal elanud Adam Pintist, kes olnud üks agaramatest saksa mõisnike vastastest agitaatoritest ja õhutanud väljarändamist Samaarasse. Vanaisa käis saadikutega Peterburis väljarändamise võimalusi uurimas ja saanud tagasi tulles selle reisi eest kirikutulbas ihunuhtlust. Saksa mõisniku kättemaksuna interpreteerib Pint sedagi, et vanaisale olevat Samaaras välja mõõdetud üks kehvemaid maatükke. Kuidas mõisniku käsi tuhandete kilomeetrite taha oma endistele talupoegadele kahju tekitama ulatus, Pinti kirjeldusest ei selgu ja ega saagi selguda. Kuid see seik annab aimu usust mõisnike peaaegu et kõikvõimsusse. Hiljem, kui osa Samaara eestlastest otsustas edasi rännata, siirdusid mõned Siberisse, mõned Baškortostani ja mõned Kaukaasiasse. Jakob Pinti isa, kes Eestist välja rännates oli 14-aastane ja uue väljarände ajaks saanud 30-aastaseks, otsustas oma kehvalt Samaara krundilt lahkuda Kaukaasiasse (Pint 1959: 3–4). Seega on siis kurja mõisniku tegude tagajärjed asustusloo kirjelduses venitatud mitme aastakümne pikkusele ja terveid põlvkondi haaravale ajaskaalale.

Hiljem kirja pandud asunike tekstides ilmneb lisaks konkreetsete mõisnike vägivallale ka eelkirjeldatud struktuurne vastandus eesti talupoja ja saksa mõisniku vahel. Estonia küla elanik Robert Mikson kirjutab enda koostatud käsikirjas “seitsmesaja aastasesest saksa mõisnikude vägivalla ikkest”, mis sundis inimesi Eestist välja rändama (Mikson 1959: 1).

Suhhumi ringkonda asus lisaks Samaara eestlastele peagi ka otse Eestist saabunud ümberasujaid. Olud Eestis polnud paarikümne aasta jooksul oluliselt paranenud, talupojad sõltusid endiselt mõisnikest ja nii on ka nende 1880. aastatel Eestist saabunud asunike ja nende järglaste pärimuses lugude fookuses kuri mõisnik. Ülem-Lindast pärit Mihkel Ruber vahendab oma koduküla pärimust sellest, kuidas Maardu mõisnik laskis kohtadelt hulga peremehi lahti ja talumatust olukorrast pääsemiseks hakati otsima võimalusi välja rännata. 1883. aastal saadeti koolmeister ja Maardu pasunakoori juhataja Mihkel Kaares “Summimaale” (st Suhhumi ringkonda) maad kuulama, millele järgneski Maardu kandist suurem väljaränd (Ruber 1995: 16).

Estonia küla asuniku Ants Auneri tütar on vahendanud oma isa jutustatud perepärimust, mille kohaselt rännati Eestist välja “kupjakepist” pääsemiseks (Murova s.a.: 3). Kuid juba palju varem oli Ants Auner, kes oli Estonias tuntud külapoet, kirjutanud luuletuse, milles esineb sama motiiv:

Piduliste teretuseks

Teid tervitan põhja maa pojad / Kell kindlad on käigud ja rajad / Siin vabal Kaukasija pinal / Rõem voolagu rohkest teil rinal. / Mee kuulsamast Kalevi perest / Kui tilgage vägevast merest / Siin üksikus metsa urkas / Kui linuke puuri nurkas. / Meil rõemsad on süda ja meeled / Ja lahkest meil laulavad keeled / Ei tunta siin kubjaste kepi / Kuid rohkest on viinapuu lepi. / Need paremad märiukest andvad / Kui kubjade kepid ehk kandvad / Se pärast nüüd hõiska ja laula / Ja kantke ka lippu siin aula. (Auner 1922 [1892]: 39)

Luuletuses vastandatakse *vaba Kaukaasia* kodumaa tuttavale *kupja kepile*. Viinapuu lepad – Kaukaasias istutati viinamarjataimed leppade tüvede najal ronima – annavad veini, mis aitab rõõmsalt laulda ja hõisata ning unustada alandused kodumaal.

Alam-Lindas on üles tähendatud lugu omaaegsest mõisamoonakast Jüri Tiigist, kes töötas Eestis päevast päeva mõisa põllul, “kubjas piitsaga kannul”. Sügisel kartulivõtul olnud ta hoolas ja vaadanud, et kartulid maasse ei jääks, mistõttu jäi ta teistest noppijatest maha. Selle eest sai ta kupja käest piitsaga mööda selga. Mees sõitnud seepeale koos teistega Samaarasse. Kui seal kohta ei saadud, rännati edasi Suhhumi (Kaevats 1959: 2–3). Tekstis on piitsalöök ja väljaränd justkui seotud märksõnad, kuigi otseselt ei saa tekstist välja lugeda, et esimene oli teise vahetu põhjus. Üheskoos moodustavad need kaks sündmust narratiivis aga sidusa terviku.

Alam-Lindas teati mehest, kes Eestis oli mõisas noori hobuseid treeninud ja kraami vedanud. Kord oli ta jälle väljas noori hobuseid õpetamas ega

märganudki, kui mõisa noorhärri oli tema juurde astunud. See lükkas tal järsku kepiga mütsi peast ja käratas: “Ah sina lurjus, miks sa ei võta mütsi maha härra ees.” Mees, kes oli juba niigi hobuste treenimisel end üles ärritanud, lõi ägedushoos noorhärriale piitsaga üle kaela, nii et see käis uperpalli ja müts lendas kraavi (Kaevats 1959: 30).

Varasematel aastatel olen kogunud eelneva tekstiga sarnase sisuga lugusid Siberi eestlastelt, kus mõisnikul või kupjal tekib tema enda käitumise tõttu konflikt eesti talupojaga. Kui talupoeg mõisnikule vastu hakkab, järgneb neis lugudes talupoja väljasaatmine Siberisse. Kuid Siber oligi väljasaatmise piirkond, kuhu saadeti 19. sajandil hulgaliselt seaduserikkujaid Eestist. Näiteks Krasnojarski kraisis asuvate Ülem-Suetuki ja Ülem-Bulanka tänased elanikud on suures osas just väljasaadetute ja mitte vabatahtlike väljarändajate järglased. Olen kogunud seal lugusid, kuidas kellegi esiisa lõi Eestis kupjale last kaitstes labidaga pähe, mille eest ta kolmandal päeval Siberisse saadeti. Keegi teine oli Eestis ühe kastist mahakukkunud kompveki jõudnud suhu pista ning karistuseks oli taas väljasaatmine Siberisse (Jürgenson 2006: 339–340). Selliseid lugusid võib Siberis kuulda palju, ja neil on kindel funktsioon. Väljasaatmise põhjusi absurdistatakse, et kõrvaldada väljasaadetute külade asustusloolt negatiivne vari. Väljasaadetud muutuvad neis lugudes süütuteks kannatajateks, kes langesid emamaal vägivalla ohvriks; neid ei esitata kurjategijatena, seega pole ka nende järglased kurjategijate järeltulijad. Eneseimago positiivne foon aitab identiteeti paremini kujundada ja tugevdada kui negatiivne.

Kuid Kaukaasia oli vabatahtliku väljarännu piirkond, mistõttu ka sealsed lood esivanemate tulekust ja konfliktidest mõisnikega erinevad analoogsetest Siberis räägitud lugudest. Konfliktid mõisnike ja kubjastega võivad neis lugudes olla sarnased, kuid kui Siberis on lugude rõhuasetus väikeste süütegude eest saadud karmidel karistustel, siis Kaukaasias esitletakse vapraid eestlasi, kes mõisnikke ei kardata ja neile julgelt vastu astuvad. Konfliktile võis küll järgneda väljaränd, kuid see võeti ette omal initsiatiivil. Kui Siberisse väljasaadetu on eelkõige vägivalla ohver, siis vabatahtlik väljarändaja võtab enesekindlalt oma saatuse enda kätte.

Selgelt tuleb see esile asunike teadetest ja pikematest kirjutistest, mida nad oma uult kodumaalt Eestisse läkitasid ja kus võrreldakse uue kodumaa vabadusi vana kodumaa surutisega. Estonia külast teatatakse 1889. aastal, et seal elatakse paremini kui kodumaal, “sest siin on ta vaba kui lind oksa peal: läheb sinna kus tahab ja teeb mis ta tahab, ei ole mõisnikku, kes ta järele varitseb” (Virmaline 1889: 2–3).

Olgu võrdluseks esitatud Põhja-Kaukaasia Allmäe asunduse elaniku Gustav Jalaka mõttearendus ajalehes Virmaline aastal 1892: “Kaukaasias on igal ühel kuldne priius, ei su käest nõuta sadasi koha rendiks nii kui Eestis, vaid kõigist

30 kop dessatiini pealt. Peale selle ei ole siin teede tegemist, ei postimoona maksusi ega kellegi parunite palesid näha, kes seal tihtilugu sellele, kellel rent võlga jäi, oma kurja kisaga villi varvu ehmatasivad” (Jalakas 1892: 3).

Mitmetes 20. sajandi esimesel kümnendil avaldatud kirjutistes võrdleb vana kodumaa kitsaid olusid uue kodumaa vabadustega Estonia küla asunik Johannes (Juhan, Jaan) Pihlakas. Pihlakas, kes oli sündinud Jüri kihelkonnas Harjumaal 1861. aastal, olnud 1880. aastate esimesel poolel Simbirski kubermangu Smorodino eesti asunduses kooliõpetaja, seejärel mõnda aega Samaara kubermangu eestlaste juures rätsep, saabus 1887. aastal Musta mere rannikule ja asus tööle Estonia külas kooliõpetajana. Kõnesolevate kirjatükkide avaldamise ajal elas ta jätkuvalt Estonias, kuid nüüd enam mitte kooliõpetaja, vaid asunikuna. Olgu lisatud, et hiljem on Pihlaka elupaikadeks olnud veel Krimm ja Eesti (<https://ida.aule.ee/muu/pihlakas.html>), mis annab tunnistust mehe suurest geograafilisest mobiilsusest. Temagi võrdleb vana ja uut kodumaad kurja mõisniku kuju kaudu. Ta kirjutab, et esimesed asunikud said Kaukaasias asumiseks head tingimused riigimaale, “kus kurjast mõisnikust enam kurja undgi ei nähtud”. Kuid mõisnikke oli ka Kaukaasias, ja mõned eestlased, kellele riigimaad ei jagunud, rentisid maid just neilt. Kuid viimased olid Pihlaka sõnul rahvaga suheldes sõbralikud ja lahked ning neilt maad rentinud asunikel olid tingimised ikkagi kodumaa omadest võrreldamatult paremad (Pihlakas 1906a: 2).

Kodumaa mõisnikele Pihlakal aga häid sõnu ei jagu, ta kirjutab takistustest, mida mõisnikud tegid Samaarasse välja rännata soovinud talupoegadele, et tööjõudu mitte ära lasta (Pihlakas 1906b: 2). Teadupärast oli suur osa Estonia külla saabunutest varem elanud Samaaras. Pihlakas kirjutab, et Estonia rahvas “õnnistab alati seda tundi, kus ta Baltimaa mõisniku orjusest peasnud on ja vabalt oma ette võib elada” (Pihlakas 1906c: 2). Pihlaka kirjutisest näeme, et ligi pool sajandit pärast eesti talupoegade väljarändamist Samaarasse toonitatakse endiselt just mõisnike osa väljarändamises. Sama teeb teine Estonias kõsterkoolmeistrina tegutsenud mees, Mihkel Vunk 1914. aasta kevadel, kui toimus Suhhumi laulupidu ja eesti ajakirjanduses pühendati palju ruumi Musta mere ranniku eesti asunduste olevikule ja minevikule. Vunki kirjutises oli väljarändamise peamiseks põhjuseks see, et maa kuulus Eestis mõisnikele ja oma kodu seal asutada polnud võimalik (Vunk 1914: 7).

Kuid mitte üksnes kohalikud eesti asunikud ja kooliõpetajad polnud need, kes töid vanalt kodumaalt väljarändamise põhjusena esile mõisniku ja mõisaorjuse. Suhhumi piirkonda väljarändamise kõrgaja lõpul ilmus elupõliselt kooliõpetajalt Peeter Koidult ilukirjanduslik jutustus sinna kanti välja rännanud eestlastest. Kohe raamatu esimestes lõikudes on juttu väljarändamise põhjustest: mõisnik tõstis senise rendi 160 rublalt 250 rublale, põhjendades

seda maa kvaliteedi tõusuga. Maa oli muutunud paremaks aga tänu peremehe pikaajasele tööle ja pingutusele. Olukord oli ebaõiglane, kuid seaduse järgi jäi õigus mõisnikule ja rentnikul tuli kohalt lahkuda. Ka teisi sama mõisa kohapidajaid tabas sama saatus. Olles lugenud Suhhumimaale välja rännanud omakandi inimeste kirju, milles kiideti sealseid asumisolusid, otsustasid jutustuse tegelased välja rännata (Koit 1886: 4–11).

Tollases Eestis ringlesid sel ajajärgul sarnased lood laialdaselt. Peeter Koit, kes teadaolevalt ise väljarändamises ei osalenud, kasutas faabula loomiseks juba ringlevaid ja üldsusele teada olevaid lugusid südametute mõisnike omavolist. Kui Eduard Vilde “Prohvet Maltsveti” jaoks materjali kogudes 1904. aastal Krimmi ja Kaukaasiat külastas, peatus ta ka Suhhumis ja selle lähedastes eesti külates. Vilde, kes oma teostes ju korduvalt ja reljeefselt talupoja ning mõisniku vastuolusid kirjeldas, avaldas oma reisi märkmed peagi ajakirjanduses ja hiljem ka eraldi raamatuna. Ta kirjutab: “Kuuekümnendail aastail kodumaa teoorjuse-piitsa ja nälja käest Samaarasse põgenenud eestlased olid esimesed, kes heitsid silma Suhhum-Kalee ümbrusele. [...] Kõik need inimesed olid, rahvuslik-tagurlike ajalehtede hoiatamisest ja kollitamisest hoolimata, endid balti sakste majanduslike pihtide vahelt päästnud, et kaugel võõrsil, maksu mis maksab, enestele lahendamata elu muretseda.” (Vilde 1934: 162). Vilde suhtles oma reisi ajal Abhaasias paljude sealsete eestlastega ja sai kinnitust oma varasematele seisukohtadele antagonistlikest seisuse- ja rahvuslikest vastuolust, mis ajendasid omal ajal rahvast välja rändama.

Motiiv vaprast talupojast, kes raskusi trotsides võõrsile rändas, et seal endale paremat tulevikku luua, on hiljem jõudnud ka Kaukaasia eestlaste pärimust kogunud ja neist kirjutatud koduloolaste tekstidesse. August Martin, kes oli Esimese maailmasõja ajal Ülem-Lindas kooliõpetaja ja asus pärast Teist maailmasõda organiseerima Kaukaasia eestlastest korrespondentide võrgustikku, kirjutab: “Balti parunite koormamisest vaevatud, maad ja vabadust otsivad julged ja ettevõtlikud inimesed olid sünnimaal likvideerinud oma majapidamised, jätnud maha kodu, omaksed, kõik, mis senini oli armas olnud” (Martin 1959: 1). Seega siis küll parunite rõhumisest koormatud, kuid ikkagi julged ja ettevõtlikud inimesed, kes sobituvad hästi väljarändaja skautliku kujuga. Teine Kaukaasia eesti külade elanike pärimust kogunud mees, Jakob Nerman teeb samas stiilis kokkuvõtteid, kui kirjutab väljarändajatest: “Oli ka selliseid kangekaelseid ja tugevaid mehi, kellel oli vaid üks eesmärk: välja parunite ikke alt. Tuleb mis tuleb, kuid mõisniku ori olla ei taha. Sellised mehed mõjusid kõvasti teistele ja hoidsid alal kindlat meeoleolu, et hullemat tulla ei saa” (Nerman 1958: 13). Kui August Martin oli Esimese maailmasõja ja kodusõja aastatel elanud Suhhumi ringkonnas, siis Nerman viibis Abhaasias hiljem, 1930. aastatel, elades selle loodeosas Gagra rajoonis ning olles rohkem tuttav

Salme ja Sulevi eestlaste mälestuste ja juturepertuaariga. Järgnevalt liigumegi Suhhumi ümbruse külade juurest Salmesse ja Sulevisse ning vaatleme sealsete asunike pärimust karmidest mõisaoludest Eestis.

Musta mere ringkonna Salme ja Sulevi külad

Estonia ja Linda küla asutajateks olid varasemad eesti asunikud Samaarast ja alles hiljem lisandus neisse küladesse otse Eestist saabunud. Ilmselt tingis mitmekesise päritolustaustaga asustumuster selle, et kuri mõisnik või kubjas on nende külade elanike lugudes pigem tüüpkuju kui konkreetne isik. Salme ja Sulevi asutajad tulid aga suhteliselt kitsalt alalt Põhja-Eestist, nimelt Kuusalu kihelkonnast, valdavalt Kolga mõisa aladelt. Seetõttu on nende lugudes rohkem juttu konkreetsetest mõisaomanikest. Kolga mõisnikuks oli väljarändamise ajal krahv Magnus Stenbock (1804–1885). Kolga rannast pärit kuulus torupillimees Tõnu Eslon on jutustanud, kuidas ta noormehena teol käinud ja kuidas Kolga krahv teolisi peksnud. Esloni enda päästnud peksust üks kasakaohvitser, kes vahele seganud (Pulst 1965: 649jj). Kui 1882. aastal laskis Kolga krahv valla maad kruntidesse jagada ja sellega uusi kohti juurde tekitas, tõstis ta ühtlasi talude renti. Keelati loomade vaba karjatamine, metsades puude raiumine ja küttimine, samuti maksustati kalapüük. Arusaadavalt tekitas see kohalike talupoegade seas suurt pahameelt ja kuna just oli eesti ajakirjanduses palju juttu Musta mere rannikul saadaolevatest kruntidest ja Samaarast sinnakanti rändavatest eestlastest, tekitas see Kolga ranna talupoegades positiivset vastukaja. 1884. aasta 6. jaanuaril kutsuti kokku talupoegade koosolek Hara külas, kus arutati väljarändamise tingimusi. 2. veebruaril toimunud uuel koosolekul valiti maakuulajaks Juhan Lindvest, kes saadeti 62 perekonnalt saadud volikirjadega Musta mere äärde asumistingimustega tutvuma. Kõigepealt siirdus Lindvest Suhhumi, aga kui selgus, et sealsed vabad maad on juba ära jagatud, sõitis ta põhja poole Musta mere ringkonda, kus õnnestus saada 2400 tiinu maad eesti asundusele Psou jõe vasakkaldal. Märtsis kodumaale tagasi jõudnud, andis Lindvest kaaskondsetele ülevaate Musta mere rannikul ootavatest hüvedest, mille seas tõusid esile rikkalikud jahi- ja kalavarud, viljakas maa, soe kliima, aga eelnevat konteksti arvestades arusaadavalt ka mõisnike puudumine (Ludvig 1919: 200; Krotsov *s.a.*: 1–2; Nerman 1958: 2jj; Lokk 1959: 1). Järgnes ulatuslik väljaränd, mille käigus pandi alus Salme ja Sulevi külale. Ka eelmainitud Tõnu Esloni pere siirdus Salme külla, kuid rändas hiljem tagasi Eestisse.

Kui väljarändajatele võisid kodumaal peremehetsevad mõisnikud olla kahtlemata häiriv faktor, mis ärgitas võõrsile rändama, siis hiljem muutusid lood mõisnikest asunduste nn rajava jutustuse kohustuslikuks osaks, aidates luua

ja kinnistada identiteeti. Kuri mõisnik oli tänuväärne tegelaskuju, keda identiteediloomes ekspluateerida ka siis, kui otsene põhjus puudus. Sulevi elanik August Tinnert on kirja pannud mälestused oma isast Peeter Tinnertist, kes sündis 1862. aastal Võrumaal Rõuge kihelkonnas. Vaatamata varases nooruses alanud töömehetele ei suutnud ta kodumaal jalgu alla saada. Peeter proovis kingsepa, tislери ja sepana, aga nägi, et paremat elu pole loota. Poeg August kirjutab: “Ei jõudnud ikka omale maad ega maja saada, ega paremaid suhteid leida. Selleks olli mõisnikude ainuvalitsus, mis takkistas kõiki ettevõtteid Eesti kehvikulle!” 1897. aastal rändas Peeter Salmesse (Tinnert 1958: 1). Tisler, kingsepp või sepp ei oleks pidanud nii otseselt sõltuma mõisnikest kui põlluharija, tal oleks võimalik olnud ka linnas elatist teenida, kuid poeg August asetab oma isa eluloo asunduse rajava jutustuse konteksti, milles mõisnikel on oluline roll.

Säilinud on ka August Tinnerti 1915. aasta paiku Sulevi külas kirjutatud luuletus “Kas tunned maad”, mis kujutab endast mugandust Mihkel Veske sama pealkirjaga luuletusest või õigemini laulusõnadest. Teatavasti olid ka Veske sõnad sisuliselt mugandus prantslase Frédéric Bérat´ tekstist “Ma Normandie”, millele autor oli komponerinud ka meloodia. Eestis ja mõnedes võõrsil asuvates eesti asundustes oli see laul tuntud patriootliku, eesti loodust ja inimesi ülistava koorilauluna. Laulusõnu kasutati isegi nii-öelda globaalse eestluse võtmes, kui keegi ajalehes Olevik parafraseeris neid 1914. aastal seoses Suhhumis toimunud eestlaste laulupeoga: “Kas tunned maad, mis Peipsi rannalt käib Mustamere kaldani ja Ararati mäeharjalt käib vaiksa Soome laheni” (Olevik 1914: 1–2). Tinnerti tekst peegeldab aga seisuse ja rahvuslikke vastuolusid Eestis ning põhjendab nendega väljarändamist.

Kas tunned maad?

Kas tunned maad, kus rendiolud

On korratumalt segased

Ja võimumeeste paksud kolud

Ja paksud kõhud rasvased?

See on see maa, kus kupja nuut

On rahva turjal tantsinud.

Sest laula nüüd ja ikka ka –

See maa on kuulus kupja nuudiga.

Kas tunned maad, kus mõisamajad

Kõik haljaid künkaid ehivad

Ja äärepoolsed rabarajad

Meid talupoegi toidavad?

*See on see maa, kus hirmu sees
Kõik kummardavad saksa ees.
Sest laulan nüüd ja ikka ka –
See maa on sakste tubli söödamaa.*

*Kas tunned maad, kus paganateks
Saab hüütud pärisrahvast veel?
Neil ainsaks hinge päästjateks
On alandlik ja orja meel...
See on see maa, kus mütsita
Peab kõnelema herraga.
Sest kordan nüüd ja ikka ka
Ja ilmun herra ette mütsita...*

*Kas tunned maad, kus vaimuvalgus
Saab rahval kurjalt keelatud
Ja iga uuenduse algus
Ju hakatusel hävitud?
See on see maa, kus põllupank
Veel talurahval liiga ränk.
Sest kaeba nüüd ja ikka ka –
Ma "isamaal" pean maata olema.*

*Kas tunned maad, kus tööde palgad
On puudulikud, odavad
Ja herrasmeeste kepp ja malgad
Nii ähvardavalt kõiguvad?
See on see maa, kus minu häll
Kord kiikus mõisa väljadel.
Siin rändan, töötan igal päeval ma
Ja siiski visalt võitlen näljaga...*

Luuletuse kõik neli salmi räägivad eesti talupoja kehvast majanduslikust olukorrast kodumaal, rõhust tähistavad *kupja nuut* ning *herrasmeeste kepp ja malgad*, möödapääsmatuks peetakse sakste ees kummardamist ja alandlikku pea paljastamist, kõigele lisaks tuleb isamaal elada maatuna. Niisiis võtab asunikust luuletaja oma tekstis kokku põhjused, mis sundisid eesti talupoegi kodumaalt välja rändama. August Tinnerti luuletust on avaldatud mitmes Kaukaasia eesti asunikke käsitlevas trükises, ühes koguni eessõna lõpus koos autorite kommentaariga väljarändamise põhjuste kohta: "Arvatavasti tolel

ajal teist põhjust ei olnudki” (Ström & Jõesaar 2000: 10). Laul oli populaarne, sest vastas küsimusele, miks asunike esivanemad kodumaalt välja rändasid ja võõrsile uue kodu rajasid.

Lood kurjast mõisnikust võivad varieeruda ja tuua esile erinevaid vägivalla tahke. Üks Sulevi küla naine rääkis intervjuus, et tema vanavanaema pidi Eestist välja rändama, kuna jäi mõisniku pojast rasedaks:

Ja eks see mõisniku poeg tegi ju selle meie vanaema valmis ja hakkasid Kalmiku külasse [Põhja-Kaukaasia Esto-Haginski rahvakeelne nimetus] eestlased vangerdega ära tulema. Ta andis talle – vana mõisnik – maailma raha kaasa ja saatis selle ema – Tiina [jutustaja vanaema] oli juba kõhus – saatis Kalmikusse ja see Tiina sündis seal. Ja meie vanaisa [...] siis Punaselagedalt läks üle mägede, tõi selle Tiina siis endale ära. Tiina alati ütles – me vanaema – “Ega ma ei olegi puhas [eestlane]...” Kuidas ta karjuski – tema on mõisniku tütar!

Intervjueeritav esitas seda lugu humoorikas toonis, kuid tegelikult on loo taustaks vägivald ja alandus. Mõisates oli üldlevinud tava võtta teenijateks talutüdrukuid, kes aga võisid kergesti langeda mõisnike või nende pereliikmete seksuaalsete ihade ohvriks. Mõisnike ümmardamise tulemuseks oli seega sageli noore inimese nurjaläinud elu ja seda mitte üksnes sakstepoolse seksuaalse vägivalla tõttu, vaid ka hukkamõistu pärast, mis mõisas teenivatele tüdrukutele külas osaks sai. Viimane kajastub ilmekalt näiteks rahvalauludes, milles noormehi hoiatatakse härraste teenijate kui kõlvatute naiste eest (vt Koemets 1983).

Enamasti kajastavad Abhaasiasse jõudnud eestlaste lood kurjast mõisnikust siiski majanduslikku rõhumist kodumaal ja talupoegadele mõisas osaks saanud vägivald. Lugude kinnistumine rajavaks jutustuseks leidis asundustes aset otsekui rituaalses esituses külade pidulikel üritustel. Säilinud on mitmeid Abhaasia eesti külade juubelipidustustel peetud kõnede tekste, milles tuuakse esile rajava jutustuse olulised elemendid. Mõisniku ja esivanemate rõhumise teema on neis üks olulisemaid. Salme küla 50. juubeli (1934) kõne tekstis seisab:

1. novembril 1884 aastal tuli kätte see ammu igatsetud päev, millal “kallilt kodumaalt” pidivad lahkuma kõik need, kes ei tahtnud enam kauem orjuse ikket kanda: moonakad, vabadikud, kalamehed. [...] Tung “vabadusesse” oli nii suur, et võitis kõik lahk mõted ja kui Tallinnast rong liikuma hakkas ja maha jäänud sugulased ja tuttavad pisar silmil väljarändajatele lehvitasivad, siis polnud ometi reisijate keskel ühtegi (pääle mõne vana) kes poleks rõõmul hõisanud ja hää meelega “kodumaalt” lahkunud.” (Kõne tekst... 1934: 1).

25 aastat hiljem, kui tähistati Salme küla 75. ja Stalini-nimelise kolhoosi 30. juubelit (1959), esitas juubelikõne külaelanik Hilda Lokk. Kõnes kirjeldatakse Kuusalu mõisniku tegevust, kes laskis tõsta rendi kahekordseks, makustas kalapüügi ja keelas loomade vaba karjatamise ning metsast puude saagimise. “Raske südamega pisar silmas lahkusid meie kangelased sugulastest ja sõbradest, maha jättes oma sünnimaa ja kodu kolded, vastu astudes uutele raskustele tundmata maal, aga kõigil üks mõtte ära kaugemalle rõhujate piitsa alt.” (Lokk 1959: 1–2).

Ka Sulevi küla 75. juubeli kõnes, mille pidas külaelanik Hildegard Hiion, on samad motiivid: “Mis sundis meie isasi, emasi, vanaisasi, vanaemasi tungima siia mägedesse, raiduma teed läbi rägastiku ja asutama endile siia kodu? Elu – mis tehti kibedaks Eesti parunite ja mõisnike poolt.” Edasi on kõnes juttu Kolga krahvist Stenbockist ja tema läbi viidud maade kruntimisest ja rendi suurendamisest (Hiion *s.a.*: 2–3). Kuid siinkohal on oluline just vastus küsimusele väljarändamise põhjuste kohta, aga ka kontekst – aastapäevade kõnedes kui korduvates rituaalides esitatakse asunduste rajavaid jutustusi, sellega kinnistades asunike identiteeti.

Nagu Suhhumi ringkonna eesti külade puhul, on ka Salme ja Sulevi päritolujutustused rännanud neid kogunud koduloolaste tekstidesse. Jakob Nerman, Salme ja Sulevi elanike mälestuste peamine talletaja, kirjutab Kolga vallast pärit Mart Krönströmist, kes oli “eluaeg kõva töömees olnud, kuid kõik oma jõu oli ta kulutanud parunite kasuks” (Nerman 1958: 14). Nermani kirjapanekust küll ei selgu, kas nii hindas oma elu Krönström ise või kirjapanija Nerman, kuid kahtlemata sobitub selline hinnang asunduste rajavasse jutustusse.

Kui asunike mälestustes on kurja mõisniku figuur rohkelt esindatud, siis ametlikes dokumentides, milles väljarännuhuvilised oma kodumaalt lahkumise soovi põhjendama pidid, mitte – ametnikud ootasid formaalsemaid põhjendusi kui kaebemist kurja mõisniku omavoli üle. Kui lugeda Eestist Suhhumi ringkonda ümberasumiseks taotluse sisse andnud isikute avaldusi, siis põhjendusena esitatakse valdavalt maapuudus ja materiaalne kindlustamatus (NAG KCA 186.1.). Kuid Suhhumi ringkonda soovis asuda hulgaliselt ka asunikke teistest tsaaririigi piirkondade eesti asundustest: Krimmist, Samaara, Stavropoli, Harkovi, Simbirski ja Peterburi kubermangudest (NAG KCA 186.1.277, 281, 308, 309, 325, 348, 713). Põhjusedki ümberasumiseks on seetõttu mitmekesisemad. Krimmi eesti asunik Jakob Virgebau näiteks põhjendab vajadust Suhhumi kanti rännata halvenenud tervisega ja vajadusega parema kliima järele (NAG KCA 186.1.308). Informatsioon Suhhumi piirkonna sanatoorsetest oludest ja kasulikkusest eriti kopsuhaigetele oli 19. sajandi viimastel kümnenditel hästi teada. Samaarast tulid paljud sealsete külmade talvede, lumetuiskude ja logistiliste raskuste tõttu – Samaara linn oli mõnedest eesti asundustest 120 kilomeetri

kaugusel (Suits 1918: 2). Peeter Naaber Hiiumaalt, kes oli Tallinnas pidanud väikest pagariäri ja oli üks jõukamaid väljarändajaid (Martin 1959: 3), ei lahkunud Eestist kindlasti mitte kurja mõisniku tõttu. Või Mihkel Kaares, kes oli olnud Maardus koolmeister. Või need paljud noored mehed, kes otsustasid välja rännata sõjaväeteenistusest pääsemiseks (Martin 2013: 73). Põhjused välja rändamiseks võisid olla mitmekesisemad, kui see asunike hilisemates tekstides põhiliselt kajastub.

Päritolumüüdi tähendusest sotsiaalse kuuluvuse kujunemisel

Uuel asukohamaal kohanemise puhul on üks olulisemaid küsimusi sotsiaalne kuulumine – küsimus, kellega ja mille alusel tunnetavad inimesed ühtekuuluvust. Laiemalt on see grupi identiteedi küsimus. Nagu on rõhutanud ajaloolane Anthony D. Smith, põhineb grupiidentiteet etnilise rühma ühisel ajalool ja eriti müütidel ühisest ja erilisest päritolust – mida lõovamad ja tuntumad need müüdid grupi tekkimisest ja vabanemisest on, seda suuremad on etnilise rühma võimalused püsima jääda (Smith 1981: 65). Päritolumüüt peab vastama küsimustele: Miks me oleme omavahel sarnased? Miks me oleme üks kogukond? Smith märgib, et päritolumütoloogia eesmärk ei pea olema “objektiivne tõde”, vaid emotsionaalne ja esteetiline koherents, et saavutada sotsiaalset solidaarsust ja ennast defineerida (Smith 1995: 24–25). Smith kirjutab minevikust, millest on välja selekteeritud “tõeliselt meie oma” ja mis märgib meie unikaalsust ning jagatud saatust (Smith 1998: 43). Ühiste kogemuste osa etnilises identiteedis on toonitanud ka teised autorid (näit Castles & Miller 1993: 27; Schippers 2002: 42). Sageli on need kogemused traumaatilised – nagu eelnevalt öeldud, on rajav jutustus sageli seotud rajava traumaga.

Niisiis on grupi ühiskogemusena jutustatav minevikupilt oluline grupi identiteediloomes. On selge, et detailides inimeste kogemused erinevad, kuid neist sõelutakse välja ühisosa, mis köidab paljusid. Kujuneb repertuaar, mida ollakse valmis aktsepteerima jagatud kogemusena. See jagatud kogemus liidab inimesi – saatusekaaslase mõistel on tugev identifitseeriv mõõde. Kuigi tegelikult võis eesti väljarändajatel olla ridamisi muidki põhjusi kodumaalt lahkumiseks, oli majanduslik kitsikus peamine. Kehvad olud kodumaal ja loodetav jõukus võõrsil aitasid väljarändamise otsust langetada. Hiljem, kui võõrsil puututi kokku ka igat liiki raskustega, vajati väljarännuotsuse paremaks integreerimiseks isiklikku elulukku sümbolfiguuri, mis esindaks kõiki vana kodumaa viletsusi. Saksa soost mõisnik selleks muidugi sobis, seda enam, et vastandumine saksa mõisnikuga oli rahvusliku ärkamisaja repertuaaris nagnii aktiivselt käibel.

Eestist välja rännanud asunik sai mõisniku kuju kasutades ühtaegu rõhutada kokkukuuluvust eesti rahvuskehandiga – mõisnike rõhumise all olid kannatanud nii väljarändajad kui ka Eestisse paigale jääjad. Samas aitas mõisniku kuju põhjendada väljarändamise vajadust ja tähendust kujunevas diasporaaidentiteedis. Asunike järglased, kes vaatavad algsündmustele tagasi paljude aastakümnete kauguselt, võivad lisada kurja mõisniku sümbolile aspekte, mille peale väljarändajad ise poleks saanud ehk tullagi. Näiteks võrdleb Estonia küla kauaaegne kooliõpetaja Martin Rosenkron Estonia küla 100. juubelile pühendatud kõnes eestlaste vastupanu assimileerimissurvele Eestis ja Kaukaasias. Ta rõhutab, et Estonia küla eestlased on võõrkeelses ümbruses elades aastakümneid säilitanud eesti kultuuri. Seda põhjendab ta juba varasemast ajast omandatud sitkusega, kui “isegi 700 aastases orjapõlves Saksa mõisnike võimu all Eesti rahvas jäi ikkagi Eesti rahvaks” (Rosenkron 1982: 2). Niisiis peegeldab Rosenkroni kõne veel üht tahku, mida väljarändamisaegsetes teadetes ei olnud ega saanudki olla. Nimelt eestlaste sitkus, mis on aidanud eestlastel püsima jääda nii võõrsil kui kodumaal. Martin Rosenkron pidas selle kõne 1982. aastal, mil Eestis kehtis nõukogude võim. Tuleb meeles pidada, et Nõukogude Eestis oli selleks ajaks juba mitmekümne aasta jooksul soositud baltisaksa kolonialismi kriitikat. Ühes 1945. aastal peetud kõnes oli EKP Keskkomitee esimene sekretär Nikolai Karotamm selgitanud ajalookirjutuse ülesandeid:

Kogu Eestimaa ajalugu tuleb võtta marksistlik-leninliku uurimise alla alates kõige vanemaist aegadest kuni tänapäevani. [...] Tuleb põhjalikult uurida sakslaste ja eestlaste võitlust paljude sajandite kestel ja seda, kuidas see võitlus kajastub meie rahva kõigis kultuuriavaldustes. (Karotamm 1947: 38).

Seda uuritigi ja tiražeeriti nii kooliõpikutes kui ajalooteostes. Nõukogude režiim aktsepteeris saksavastastena ka ärkamisaegseid, samuti Teise maailmasõja eelseid eesti romaane, mis kujutasid eestlaste võitlust 13. sajandi ristisõdijate ja hilisemate mõisnike vastu (Annus 2019: 194). Nõukogude Eestis välja antud kirjandus on olnud rohkelt esindatud ka Kaukaasia eesti asundustes – nii kodudes kui asunduste raamatukogudes. Estonia asunduse kooliõpetaja Martin Rosenkron järgis oma kõnes seega rahvusliku diskursuse saksavastastust, mis oli kirjandusteoste ja kooliõpikute kaudu kujundanud eestlaste teadvust juba väljarändamise ajal, püsinud Eesti Vabariigis kahe maailmasõja vahel ja jätkunud ka nõukogude ajal. Eestlaste ja saksa mõisnike antagonism oli muustrina jäänud püsima vaatamata kultuurikatkestustele ja ideoloogiate vaheldumisele.

1982. aastal oma kõnet pidades oli Martin Rosenkron paremas positsioonis võrreldes oma esivanemate ja nende kaaslastega, kes sada aastat varem Eestist

välja rännates ei võinud teada, kui edukaks nende asundused Kaukaasias kujunevad ja kui kaua eesti keel ning kultuur seal püsivad. Kuid Rosenkron jätab eestlaste sitkust rõhutades mainimata olulise eesti asunduste püsijäämist soodustanud teguri. Nimelt võimaldas tsaariaegne kolonisatsioonipoliitika rajada etniliselt homogeenseid asundusi. Kuna ka hilisem nõukogude võim ei seadnud nende püsimisele esialgu takistusi ja eesti külad jäid pikaks ajaks võrdlemisi isoleerituks, saidki eestlased säilitada oma keele ja tavad kauem, kui tuntud Chicago koolkonna migratsiooniuurijate klassikalises skeemis, mille kohaselt migrantide esimene põlvkond konkureerib siirdemaa enamusegrupiga, teine põlvkond kohaneb ning kolmas assimileerub (Park 1950: 150). Pigem just isoleeritus ja mitte eestlaste eriline sitkus oli ühisosa Eestimaa eestlaste ja eesti asunduste elanike vahel. Kaukaasias rajati külad etnilist printsipi järgides, kesk- ja uusaegses Eestis ei lasknud eestlaste ja baltisakslaste vahelisel etnilisel piiril lahustuda neid eraldavad seisusepiirid. Just need, mille mõjuväljas settis sajandite jooksul kurja mõisniku kuju.

Kokkuvõte

Eestlaste väljaränd Vene impeeriumi ida- ja lõunapoolsetele aladele oli vähemalt osaliselt ajendatud seisuslikest vastuoludest kodumaal: eestlased kui koloniseeritud põlisrahvas oli sajanditeks jäetud ilma majanduslikest ja sotsiaalsetest õigustest, samal ajal kui koloniseeriv saksakeelne vähemus valdas nii majanduslikke ressursse kui juriidilisi privileege. Maa kuulus mõisnikele, ja kui 19. sajandi teisel poolel tekkiski talupoegadel võimalus maad mõisnikelt osta, puudus paljudel selleks raha. Kui samal ajal tõstsid mõisnikud mitmel pool ka renti, nägid paljud talupojad pitsitavast olukorrast väljapääsuna väljarändamist impeeriumi teistesse piirkondadesse. Lisaks reaalsele konfliktidele mõisnikega, milles talupojad tajusid end kannatava poolena, õhutasid sakstevastaseid meeleolusid ka rahvuslike ideoloogide kirjutised. Kui väljaränd Musta mere rannikule 1880. aastatel algas, võtsid väljarändajad kirjanduses vahendatud ideed eestlaste ja sakslaste põlisest vastasseisust võõrsile kaasa. Isiklikud traumeerivad kogemused mõisnikega, mida tugevdasid ärkamisaegsed rahvuslikud ideed, hakkasid kujundama asundustes rajavat jutustust, milles kurjal mõisnikul oli oluline roll. Kuigi väljarändamise põhjuste variaablus oli tegelikkuses suurem, kujunes asundustes ajapikku välja narratiiv muserdavatest oludest Eestis, milles süüdlase rolli täitis kuri mõisnik. Ühine saatus liidab – ühise vastasena tajutud ja kujutatud mõisniku kuju kasutades formeerus asunike saatusühtset minevikku kujutatav lugu, mis aitas kujundada asunike grüpiidentiteeti. Kultuuriline muster eestlaste võitlusest sakslastega oli

elujõuline läbi terve sajandi – seda nii asundustes kui Kodu-Eestis. Kui pärast Teist maailmasõda sai Nõukogude Eestis eestlaste ja sakslaste vastandamine ajalookirjutuses uut hoogu, aitas see asundustes juba varem formeerunud rajavat jutustust veelgi kinnistada.

Tänuõnad

Artikkel on seotud projektiga “Eesti agraarne diasporaa asunduskolonialistlikus perspektiivis. Eestlased Kaukaasias (KUM-TA7)”.

Käsikirjalised allikad

Eesti Ajaloomuuseumis

Auner, Ants 1922. Estonia küla elaniku Ants Auneri mälestused ja luuletused. EAM 284.1.5.

Hiion, Hildegard. Kõne Sulevi küla 75. a. juubelil. EAM 284.1.25.

Kaevats, Amalie 1959. Alam-Linda eesti asunduse vanemate asunike mälestusi. EAM 284.1.20.

Kõne tekst Salme küla 50 aastaseks juubeliks. 1934. EAM 284.1.23.

Lokk, Hilda 1959. Kõne Salme küla 75. a. ja sealse kolhoosi 30. a. juubelil. EAM 284.1.22.

Martin, August 1959. Mõningaid andmeid ning mälestusi Linda küla algusest Kaukaasias. EAM 284.1.19.

Mikson, Robert 1959. Mõned märkmed Estoonia asundusest Abhaasiast. EAM 284.1.14.

Murova, Marie *s.a.* Mälestusi oma isast Hans Õunerist ja Eesti küla arenemisest. EAM 284.1.17.

Nerman, Jakob 1958. Salme küla ajalugu. EAM 284.1.31.

Pint, Jakob 1959. Estonia küla ajaloolised mälestused. EAM 284.1.12.

Rosenkron, Martin 1982. Martin Rosenkroni Estonia küla 100. aastapäeval peetud kõne. EAM 309.1.134, l 1-2.

Ruber, Mihkel 1995. Ülem-Linda: Ühest Musta mere ranna eesti asunduse sünnist, vaevadest ja elust. Tartu. ERM KV [Eesti Rahva Muuseum, Korrespondentide vastused] 823.

Suits, Kristjan 1918. Kristjan Suitsu mälestused Estonia küla asutamisest. EAM 284.1.8.

Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Kultuuriloolises Arhiivis

Krotsov, J. [Kravtsov, Johannes] s.a. Lühike ülevaade Salme küla asumise kohta Mustamere kubermangus Sotši ringkonnas. EKLA 235.29.5.

Ludvig, Willem 1919. Sulevi asunduse ajalugu. EKLA 235.M29.18.

Eesti Teatri- ja Muusikamuuseumis

Pulst, August 1965. Mälestusi muusika alalt. M 243:1.22, lk 649–655.

Eesti Rahvusraamatukogus

Tinnert, August 1958. August Tinnerti mälestused oma isast Peeter Tinnertist ja oma elust Sulevi külas 19. saj. lõpus ja 20. saj. esimesel poolel. Autograaf. RR 28.1.9, l 1.

Gruusia Rahvusarhiivi Kutaisi Keskarhiivis

NAG KCA [National Archives of Georgia, Kutaisi Central Archive], fond 186. Канцелария Кутаисского военного губернатора по военно-народному управлению. [Kutaisi sõjaväekubernerite sõjaväe ja rahva juhtimisbüroo.] 1883–1903.

Kirjandus

Annus, Epp 2019. *Sotskolinialism Eesti NSV-s. Võim, kultuur, argielu*. Tallinn-Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Castles, Stephen & Miller, Mark J. 1993. *The Age of Migration. International Population Movement in the Modern World*. New York: The Guilford Press.

Freund, Alexander 2004. *Aufbrüche nach dem Zusammenbruch. Die deutsche Nordamerika-Wanderung nach dem Zweiten Weltkrieg*. Göttingen: V&R Unipress.

Hurt, Jakob 1879. *Pildid isamaa sündinud asjust*. Tartu: K. Mattiesen.

Jakobson, Carl Robert 1867. *Kooli Lugemise raamat*. 80 pildiga. 1. jagu. Tartu: H. Laakmann.

Jakobson, Carl Robert 1875. *Kooli Lugemise raamat*. 2. jagu. 46 pildiga. Tartu: H. Laakmann.

Jakobson, Carl Robert 1882. *Kolm isamaa kõnet. Tartus "Vanemuise" seltsis pidanud C. R. Jakobson*. Toimetanud M. Veske. Tartu.

Jalakas, Gustav 1892. Kiri Kaukaasiast. – *Virmaline* 16, 14.04., lk 3.

Jansen, Ea 1987. *Carl Robert Jakobson muutuv asjas. Märkmeid, piirjooni, mõtteid*. Tallinn: Eesti Raamat.

Jansen, Ea 1999. Die estnischen Lesebücher von Carl Robert Jakobson im Dienste der nationalen Agitation. – Varpio, Yrjö & Zadenska, Maria (toim). *Literatur und Identität II. Themen des literarischen Nationalismus und der nationalen Literatur im Ostseeraum*. Tampere: Tampereen yliopisto, lk 284–300.

Jürgenson, Aivar 2006. *Siberiga seotud. Eestlased teisel pool Uuraleid*. Tallinn: Argo.

Kala, Tiina 2004. Keeled ja nende kõnelejad keskaegses Tallinnas: edenemine või taandareng? – *Tuna* 2, lk. 9–22.

Karotamm, Nikolai 1947. Intelligentsi ülesanded majanduslikus ja kultuurilises ülesehitustöös Eesti Nõukogude Sotsialistlikus Vabariigis. Kõne I eesti intelligentsi kongressil 28. jaanuaril 1945. a. – *Nõukogude Eesti kultuuriküsimusi: kõnesid ja kirjutisi 1942/1947. a.* Tallinn: Riiklik Kirjastus Poliitiline Kirjandus, lk 14–44.

Kirss, Tiina (koost) 2006. *Rändlindude pesad*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum, Toronto Ülikooli Eesti Õppetool.

Koemets, Aino 1983. Naisori mõisas. – Laugaste, Eduard (toim). *Kui ma pääsen mõisast*. Uurimusi eesti regivärsi ja rahvajutu alalt 2. Tallinn: Eesti Raamat, lk 63–118.

Koit, Peeter 1886. *Väljarändajad Suhhum Kaleesse. Uudisjutt Eestirahva olevikust*. Tartu: H. Laakmann.

Kokamägi, Hilja 1983. Mõisast pääs. – Laugaste, Eduard (toim). *Kui ma pääsen mõisast*. Uurimusi eesti regivärsi ja rahvajutu alalt 2. Tallinn: Eesti Raamat, lk 13–62.

Korb, Anu 2000. Ajalugu ja pärimus: Siberi eestlaste jutud oma esivanematest. – *Mäetagused* 15, lk 48–64 (DOI:10.7592/MT2000.15.korb).

Kruus, Hans 1927. *Eesti ajalugu kõige uuemal ajal I*. Eesti rahvusliku ärkamiseni. Tartu: Loodus.

Kruus, Hans 2005. *Eesti küsimus*. Tartu: Ilmamaa.

Kulu, Hill 1997. *Eestlaste tagasiränne 1940–1989. Lääne-Siberist pärit eestlaste näitel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Laugaste, Eduard 1976. Regivärsiline rahvalaul ühiskondlike suhete peegeldajana. – Laugaste, Eduard (toim). *Saaksin ma saksa sundijaks*. Uurimusi eesti regivärsi ja rahvajutu alalt 1. Tallinn: Eesti Raamat, lk 11–46.

Martin, August 2013. Mõningaid andmeid ja mälestusi Linda küla algusest Kaukaasias (üles märgitud tema 75-juubeli puhul). – Nurgamaa, Anne (koost). *August Martini elu ja looming*. Iisaku: Iisaku Muuseum, lk 73–84.

Olevik 1887 = Üks Suhhumi rändaja 1887. Matka Suhhumisse. – *Olevik* 34, 17.08., lk 3–4.

Olevik 1914 = Kaukasias Eesti asunduste juubeli-laulupidu Suhumis 1914. – *Olevik* 63, lk 1–2.

Park, Robert Ezra 1950. *Race and culture*. Glencoe: Free Press.

Pihlakas, Jaan 1906a. Kirjad Kaukasiast. – *Virulane* 106, 11.07., lk 2.

Pihlakas, Joh. 1906b. Kirjad Kaukasiast. – *Virulane* 115, 21.07., lk 2.

Pihlakas, Joh. 1906c. Kirjad Kaukasiast. – *Virulane* 120, 27.07., lk 2.

- Pöldmäe, Rudolf 1977. Lisaandmeid eesti talurahva elu kohta XVIII sajandil ja XIX sajandi esimesel poolel. – Kahk, Juhan (toim). *Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, lk 25–64.
- Pöldmäe, Rudolf 1985. *C. R. Jakobsoni teedest ja töödest*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rommel, Mari-Ann 2008. Sissejuhatus. – Rommel, Mari-Ann (koost). *Mõisalegendid. Harjumaa*. Tallinn: Tänapäev, lk 16–44.
- Rämmer, Algo 2023. Põllumeeste seltsid Eesti põllumehe vormijatena. – *Tuna* 1, lk 73–89.
- Schippers, Thomas K. 2002. Diasporas and Memory, Modern Migrations and National "Ethnogenesis". – *Ethnologische Forschungsansätze. Interkulturelle Kommunikation in der Diaspora*. München: Waxmann, lk 41–49.
- Seppel, Marten 2022. Kust on pärit müüt 700-aastasest orjaajast. – *Postimees AK*, 26.11., lk 10–11.
- Smith, Anthony D. 1981. *The Ethnic Revival*. Cambridge.
- Smith, Anthony D. 1995. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford, Cambridge: Blackwell.
- Smith, Anthony D. 1998. *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London: Routledge, 43.
- Ström, Evald & Jõesaar, Aino-Monika 2000. *Eesti-Haginsk. Küla: inimesed ja saatused*. Paide.
- Tark, Triin 2021. *Rahvuskuluvuse tähendus riigi ja üksikisiku perspektiivist Eestist Saksamaale 1941. aastal ümberasunute elulooliste andmete põhjal*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Tarvel, Enn 2019. *Eesti rahva lugu*. Tallinn: Varrak.
- Tedre, Ülo 2003. *Eesti mees ja tema sugu. XIX sajandi Eesti lõppriimilises rahvalaulus*. Tallinn, Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Tuisk, Astrid 2011. *Olli orja sääl koskil...* Orja- ja vabadusetemaatika Siberi eestlaste väljarändamisjuttudes. – *Acta Historica Tallinnensia* 17, lk 55–71.
- Vahtrre, Lauri 2022. "Eesti mees ja tema sugu". Mõistatuslikud värsid poliitilises pilkelaulus. – *Akadeemia* 6, lk 963–981.
- Vassar, Artur 1977. Eesti talurahva vaated maavaldusele XIX sajandi teisel poolel. – Kahk, Juhan (toim). *Eesti talurahva sotsiaalseid vaateid XIX sajandil*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut, lk 124–182.
- Viikberg, Jüri 2010. Eestlased ja eesti keel Venemaal. – Praakli, Kristiina & Viikberg, Jüri (koost). *Eestlased ja eesti keel välismaal*. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, lk 517–550.
- Vilde, Eduard 1934. *Krimmi ja Kaukaasia eestlastel külaliseks. Reisuelamusi Kagu-Euroopas*. Kogutud teosed XXVIII anne. Vested. Tartu: Loodus.
- Virmaline 1889 = Üks pidu pealtkuulaja. Suhumist. – *Virmaline* 36, 9.09., lk 2–3.
- Vunk, Mihkel J. 1914. Mälestused Suhumist. – *Postimees* 108, 14.05., lk 7.

Summary

On the reflection of the reasons for leaving the homeland in the migration narrative of Estonians from Abkhazia

Aivar Jürgenson

Senior Research Fellow

Estonian National Museum

aivar.jurgenson@erm.ee

Keywords: Caucasasia, colonisation, origin narratives, status borders

When adapting to a new host country, one of the most important issues is social belonging – the question on what basis people feel a sense of belonging. This is a question of group identity. Group identity is based on the group's shared history and especially on myths of common and special origins. In the narratives of the Estonians of Abkhazia, the main reason for emigration is the difficult economic conditions in the old homeland. These stories are recorded in the written memories and village chronicles of the inhabitants of the Estonian settlements in the Caucasus, which date back to the 19th and 20th centuries, but they can be heard orally even today, because the stories have been heard from parents and grandparents. Both in earlier writings and in today's oral presentations, the conditions in the old homeland of Estonia are depicted as poor, sometimes quite unbearable. An important figure in these stories is an evil and arrogant German landlord who oppressed the ancestors of the settlers.

The first chapter of the article shows the historical background of the confrontation between the Estonian peasants and the German landlords in Estonia and how it was at least partially realized as an emigration movement under the influence of the peasant laws of the 19th century. The topic of the evil landlord was taken by the Estonian settlers to the settlements in Caucasus – these were stories told from personal experiences with the landlords. The formation and transmission of stories from generation to generation as founding narratives was facilitated by the opposition between Estonians and Germans in the Estonian national discourse. The second chapter focuses on the texts that reflect landlord-peasant conflicts in Estonia at the time of emigration – the texts of the leading figures of the national awakening movement in the school- and history books. These texts also influenced the developing identity of the Estonian colonists. The article then discusses the stories about the evil landlord told in various Estonian settlements on the Black Sea coast and finally the meaning of these stories in the formation of social belonging.

Aivar Jürgenson

Aivar Jürgenson (PhD 2003) on Eesti etnoloog ja ajaloolane. Töötanud Eesti Rahva Muuseumis teadurina, Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituudis vanemteaduri ja osakonnajuhatajana, Tallinna Ülikoolis ja Eesti Kirjandusmuuseumis vanemteadurina. Hetkel töötab Eesti Rahva Muuseumis vanemteadurina. Peamised uurimisteemad on eesti diasporaakogukondade ajalugu ja tänapäev ning migratsioon.

Aivar Jürgenson (PhD 2003) is an Estonian ethnologist and historian. He has worked as a research fellow at the Estonian National Museum, as a senior research fellow and head of department at the Institute of History of the Academy of Sciences, and as a senior research fellow at Tallinn University and at the Estonian Literary Museum. Currently, he is a senior research fellow at the Estonian National Museum. His main research topics are the history and present of Estonian diaspora communities and migration.

ORCID 0000-0002-1551-3218

aivar.jurgenson@erm.ee